

DE TE LINGUA NARRATUR – ŘEČ JE O TOBĚ (Poznámky k osobitosti jazyka Josefa Škvoreckého)

Michaela Swinkels-Nováková (University of Professional Education, Eindhoven, Nizozemí)

Jsem Michaela Swinkelsová-Kristensonová, majitelka továrny na hračky. Bydlíme s manželem v bývalé Schlumpengasse, později podle zasloužilého zemřelého soudruha přejmenované na Heinrich Poltergeiststrasse v (bývalém Východním) Berlíně. Ve skutečnosti jsem Češka, žiju v Belgii a učím Holanďany angličtinu. Autorem mystifikace je Josef Škvorecký ve svém díle *Nevysvětlitelný příběh aneb Vyprávění Questa Firma Sicula...*

1. Puristická čeština

Pravděpodobně nejznámějšími jazykovými brusiči v naší historii byli puristé v 19. století. Většina jejich novotvarů se však neujala a ty krásné „čistonosoplény“ místo kapesníků a „prstobřinkoklady“ místo pian nám zní dnes poněkud groteskně. Ovšem idea „čisté češtiny“ byla v kontextu doby jistě chvályhodná, vyjadřovala upřímnou touhu očistit český jazyk od cizích vlivů, a to, že pokusy působily často násilně nebo naivně, nic nemění na původním dobrém úmyslu. Puristé však nevymřeli ani v dalším století a zřejmě nevymřou ani v budoucnu, „bude-li si toho doba žádat“. Také Josef Škvorecký nám jednoho puristu představuje.

Dovolte mi malou odbočku. Když jsem v sedmdesátých letech jezdila z Holandska do Prahy, scházela jsem se tam se švagrem Josefa Škvoreckého Lumírem Salivarem – dělala jsem něco jako spojku, můj manžel pašoval pod košilí knížky Sixty-Eight Publishers a ven jsme vyváželi mikrofilmy s rukopisy v tehdejší Československu nepublikovatelných českých spisovatelů – a tehdy mi Mirek prozradil (kromě jiného, ale o tom více až v 6. bodě), že Josef Škvorecký napsal společně s Janem Zábranou tři detektivky (Vraždy pro štěstí, v zastoupení, se zárukou), ale jako autor byl uveden (ze známých důvodů, bylo to krátce po aféře se *Zbabeleci*) pouze Jan Zábrana. Uvádím to zde proto, že chci použít k ilustraci osobitosti jeho jazyka i jeho „puristické hříčky“.

Josef Škvorecký ve *Vraždě se zárukou* představuje puristu Ivo Zdeborského, trochu komického vlastence, který v době krátce před německou okupací založil spolek, jehož jméno a přihlášku formuloval následovně:

„Zápisenská za přináležníka „Shromáždě pro očistu českého mluvu“.

Pojmen:..... Okropní pojmen:..... Vsvětvhod:..... Činprac:.....“

Pan továrník Zdeborský disponoval i dostatečnými finančními prostředky, aby mohl založit svou soukromou vojenskou jednotku na obranu republiky ZOO (Zdeborského Občanské Oddíly) s vlastními uniformami a distinkcemi. A těch se týká následující dialog:

„Co byste řekl, kdyby z jedné strany byla **holubice**?“

„Ano, a toho bílého **letovníka** budeme **poslovovat bělice**.“

„To je ovšem **ryba**...“

„**Vodoživa oslovníme vodoklouzek!**“

„Ale aby se to nepletlo s tou houbou!“

„Houba se **oslovní slizpodstrom!**“

Můžeme konstatovat, že jde o „češtinu naruby“, jinými slovy o redundantní překlad z češtiny do češtiny. (Při tvoření novotvarů jistě nelze Josefu Škvoreckému upřít vtipnou invenci.)

2. „Slova „nevhodná k jídlu“ a „líbezná čeština“

Lidé čtou všude. Nejen klasicky v knihovně či doma, ale i v přírodě, v dopravních prostředcích, v čekárně u zubaře, ve frontě na cokoliv – a ovšem také *při jídle*.

Existují vůbec nějaká místa, která jsou vhodná či méně vhodná pro různé žánry, resp. výrazy? V *Inženýru lidských duší* se na jednom večírku vede spor o tzv. „nevhodný jazyk“ a jazyk funkční, a rozepře eskaluje větou: „*Já kupuju jen knihy, které se dají číst i při jídle, dámo!*“

Nuže, která slova jsou a která nejsou „vhodná k jídlu“?

Z kontextu sporu vyplývá, že *nevhodná* slova jsou ta, kterým se normálně říká sprostá neboli vulgární. Takže *Tankový prapor* by byl jako četba k jídlu nevhodný, příkladem je třeba proslulá stránka 14 (I. vydání, Sixty-Eight Publishers), kde se na po sobě následujících 17 řádcích tato slova vyskytují v počtu 13. (Ani já bych ovšem *Tankový prapor* při jídle číst nemohla, aby mi nezaskočilo. Říká se, že tento román pomáhá i při porodních bolestech.) Ale jsou i slova z opačného břehu, např. v *Legendě Emöke*: „A hned první noc (byla horká, srpnová, pod oknem šuměly jasany a lípy jako vzdálené hučení diluviálního moře a dovnitř proudily noční vůně trávy a kobylek a cikád a cvrčků a lipových květů a cigaret a z městečka zaznívala hudba, cikánská muzika hrající Glen Millerovu starou *In the Mood*, ale houpavým cikánským rytmem...“ Jazyková forma (částečně inspirovaná překládáním Faulknerovy *Báje*) a volba výrazů, neboli (jak tomu říkají odpůrci výše zmíněných slov) „líbezná čeština“, mi k jídlu ale také vhodná nepřipadá.

Je to jazyk tak subtilní, dovedený k takové dokonalosti, že nelze číst a současně žvýkat husu a knedlíky (brzy přijdete na to, že vám vystydnou). Mimochodem, ta atmosféra letní noci je popsána tak pravdivě, že je „pravdivější než pravda“, protože čtenáře ani nenapadne (nebo možná až po pátém, desátém čtení), že lípy nekvetou v srpnu, ale v druhé polovině června.

3. Neologismy

„Není pro spisovatele nebo pro překladatele větší radost než dělat nová slova. Dodnes cítím nával intenzivní radosti, který mě zalil, když mi napadl perfektně přirozený neologismus »hiphurák« pro »booster« v románu Sinclaira Lewise *Babbitt*, nebo pro slovo »reefer« v románě Warrena Millera *Prezident Krokadýlů* jsem našel přirozeně znějící slovo »márinka«,“ píše v jednom svém eseji Josef Škvorecký. Ale takových neologismů najdeme v jeho dílech více. Nemohu zaručit, že všechny vymyslel Josef Škvorecký osobně, například slovo **picníci** (peace-makers) se vyskytuje i u jiných autorů, ale vytvořil jistě slovo **psáči** (které evokuje jiné malebné české slovo), ve všeříkajícím spojení **hradní psáči** v souvislosti se spisovatelem sloužícími bývalému režimu. Slovo „psáči“ jsem našla ještě u Ivana Klímy, ale v knížce pozdějšího data, takže si myslím, že autorství patří Josefu Škvoreckému.

Bezpochyby je inovátorem slova **motýlice** (vyskytuje se např. u Karoliny Světlé), jehož synonymum **Blběnka** si vypůjčil, jak sám říká, z jazyka českých kalifornských nočňátek. Dalším neologismem je slovo **hudbář** (ve významu tuctový hudební skladatel). Toto slovo možná způsobilo holandskému překladateli *Sedmiramenného svícnu* E. de Bruinovi lehké bolení hlavy. Problém vyřešil slovem „muziekmaker“, které sice – izolovaně – evokuje spíše hudebníka než skladatele, v kontextu věty však celkem vystihuje záměr originálu.

4. Překlady naruby

„*Co že je překlad? Na míse
uřatá básníková hlava,
papouščí skřek, opičí vřesk*“

a mrtvých pošlapaná práva.”

Překlady úzce souvisí s neologismy. Josef Škvorecký ve své knize *Franz Kafka, jazz a jiné marginálie* cituje výše uvedené Nabokovovo čtyřverší a dále je rozvádí: „Problém překladatelů je především idiomatika. Angličtinu nelze přeložit do angličtiny.“ Uvádí také příklady, jako je výrok dítěte českých rodičů vyrůstajícího v USA: „**Lukni**, maminko, jaký má ten **birdík** krásný **pinkový fedříčka**“, nebo: mladá pomocnice v americké domácnosti si stěžuje své sestře, že pán domu den začíná tím, že ji „**pinčuje do číku**“ (esej *Mezi dvěma světy*). Zkusme si to představit: **pinčuje do číku**. Co to s ní asi provádí? To snadno pochopíme, když si přečteme ve *Scherzu capriccioso*, jak Miss Rosie vypráví, že mistru Dvořákovi „**rolovaly slzy dolů po číkách...**“

Čechoangličtinu (čechoameričtinu) Josef Škvorecký opakovaně, a v širším slova smyslu jistě právem, nazývá **dialektem** češtiny. Pravděpodobně nejslavnější uživatelkou tohoto dialektu je **Blběnka** v *Příběhu inženýra lidských duší* i jinde. Už jen to, jak adekvátně převést toto jméno do cizího jazyka, byl pro překladatele nelehký úkol. V anglickém překladu nacházíme jméno **Dotty** (ztřeštěná, excentrická dívka), ve švédštině jméno **Fjollan** (hloupoučká, marnivá dívka, ale pozor, znamená to také „zženštilý homosexuál“, neboli *queen*) a v holandštině jméno **Druifje** (*druif* znamená hrozen, *druifje* je deminutivum). Souvislost s dívkou jsem v žádném slovníku nenašla, čili mě aspoň napadlo, že zpátky do češtiny by to mohla být **Hroznička**, což v češtině nabízí dokonce dvě zajímavé interpretace. Je tedy evidentní, že překládání může být i *fun*.

Porovnejme teď **Blběnčin** jazyk v české (tedy originální) verzi s anglickým a holandským překladem:

*Hi, Danny, jak přide, že sem tě neviděla za tak dlouhej čas? To seš tak ležy, že mi ani nezazvoníš? Já budu **rylí engry**, když ke mně někdy **nedropneš**. **Anforčnetly** teď' jsem zrovna **byzy a enyvej**, ty máš vevnitř nějakaj **dejt, rajt**? Tak **báj báj** a já nechci slyšet žádný **exkjůzy!***

*Hi Danny, where have you been hiding out all the time? What's the matter, too **lazy** to give me a buzz? I'll be **real angry** if you **don't drop over** to see me, really I will. 'Fraid I have to rush now and **anyway**, you got a **date** inside, **right**? So long and no **excuses**, okay?*
(P.Wilson)

*Haj, Danny, hoe komt dat ik je zo'n lange tijd niet heb gezien? Ben je dan zo **leizzie** dat je me niet eens belt? Ik word **rielle engrie** als je **niet** binnenkort een keer **langsdropt**. **Anfortsjenetlie** ben ik net **bizi en eniewee**, binnen heb je een **deet, rajt**? **Baj-baj** dan, en ik wil geen **ixkjoezis** horen! (E. de Bruin)*

Jak patrně, Paul Wilson s anglickým překladem moc provádět nemohl (angličtinu nelze překládat do angličtiny), zato Edgar de Bruin se v holandštině mohl jaksepatří vyřádit.

5. Číslo sedm v životě J. Š. (numerologie – scherzo)

Co mají společného *Nevěsta z Texasu* a *Sedmiramenný svícen*? **Číslo sedm!** Je to velmi mocná číslice, která se hojně objevuje v náboženském a esoterickém světě. Asi nejznámější sedmičkou je židovský sedmiramenný svícen: 3+1+3. Kdybychom postupovali podle zásad numerologie, objevovaly by se sedmičky v životě Josefa Škvoreckého napořád (1+6, 2+5, 3+4):

Rok narození: 1924, tj. $1+9+2+4 = 16 = 1+6 = 7$
Datum narození: 27. 9. 1924 = $34 = 3 + 4 = 7$
Doktorát na FFUK r. 1951 = $16 = 1+6 = 7$
Odchod do emigrace r. 1969 = $25 = 2+5 = 7$
Zbaven československého občanství pro svou literární činnost r. 1978 = $25 = 2+5 = 7$
Rok narození Zdeny Salivarové 1933 = $1+9+3+3 = 16 = 1+6 = 7$

Vracím se k podtitulu této části: **Sedmiramenný svícen = MENORAH (7 ramen, 7 písmen)** a na *Nevěště z Texasu* pracoval Josef Škvorecký **7 let** (1985-1991). Také někteří přátelé J. Škvoreckého jsou „sedmičky“. Lubomír **Dorůžka** se narodil v roce 1924 = 7 a jeho příjmení tvoří 7 písmen, právě tak jako příjmení **Aleš Fetters** a jeho rok narození 1933. Dále pak jsou „sedmičkami“ **Václav Křištof, Michal Příbáň a Martin Kristenson**. „Sedmičky“ se objevují v křestních jménech jeho přítelkyň; na prvním místě **Járinka** (legendární Irena) = 7, a to dokonce dvakrát: **Jaroslava „radovic“** = $9+7=16=7$, dále **Jarmila** (Emmerová) má 7 v křestním jméně, právě tak jako já, **Michaela**. I moje příjmení je „sedmička“: **Swinkels-Nováková**. *And last, but not least*, i jméno **W. Miller** se skládá ze 7 písmen. Tak se dostáváme konečně k pravému účelu tohoto „scherza“.

6. Tečka za tečkou – detektivka aneb WHODUNIT – „de te fabula narratur“

Poslední část názvu tohoto referátu tvoří „*De te lingua narratur*“, tedy „Řeč je o tobě“. Tento výrok lze vykládat třemi následujícími způsoby:

- řeč ve významu používání jazyka (Josefem Škvoreckým), jinými slovy jeho výrazové prostředky, které o něm jako o spisovateli vypovídají,
- řeč ve smyslu „mluví se o tobě“ (čili o Josefu Škvoreckém) na této konferenci,
- v parafrázi na latinské „*de te fabula narratur*“, tedy že i „*fabula*“ (bajka, spor aligátora s králem) vypráví alegoricky o Josefu Škvoreckém.

Žádná tečka nemusí být tečkou definitivní. Tečku se domníval udělat M. Schonberg za dlouhým a trapným sporem, jehož iniciátor-literární kritik dokonce předpokládal, že se téma sporu stane za dvacet třicet let námětem diplomové či disertační práce, až my starší pamětníci vymřeme. Tak dlouho čekat nemohu, a proto se k tomuto tématu ještě vracím. Mohlo by jít o bajku s názvem *Spor aligátora s králem*. Text není dlouhý:

Aligátor obviní krále, že si neprávem přivlastnil něco, co vytvořil kdosi jiný. Královi přátelé trpělivě snášejí důkazy o opaku, avšak aligátor si vede svou... A jak to všechno dopadne?

Takže ona to vlastně už není bajka, ale spíše **detektivka**. Kdo ze dvou podezřelých je pachatelem?

Protože mám detektivky ráda, napadl mě ještě jeden **důkaz**, resp. jedno řešení, kterým se nikdo, pokud vím, nezabýval, a sice jazykový rozbor překladu. Důkladný jazykový rozbor díla je možná skutečně téma na diplomku, ale mně zde jde sice o důkaz objektivní, byť dílčí, ale dostatečně přesvědčivý. Zůstávám tedy u detektivky. Začnu citátem z doslovu k překladu *Prezydenta Krokadýlů*: „...agramatický argot, kombinovaný ještě částečným analfabetismem vypravěče ... jsem se rozhodl přeložit jazykem, jakým přibližně mluví žižkovský chuligán.“ Sama pocházím z Prahy-Vršovic, odkud není na Žižkov zas tak daleko. Proto mi překlad zněl naprosto věrohodnou pražštinou, až na několik výjimek, kde se „pachatel zapomněl a udělal chybu“, neboť jeho rodný dialekt není žižkovská čeština.

Já jsem zase jezdila mnoho let na prázdniny do Východočeského kraje. V díle Jaromíra Bělíče *Nástin české dialektologie* jsem prostudovala podkapitoly severovýchodočeská podskupina a jihovýchodočeská podskupina, ze středočeské skupiny pocházím. Jeden z

možných **pachatelů**, jak možná víte, se narodil na severu východních Čech a druhý v severní části Čech jižních (Herálec u Humpolce). Eventuálním skeptikům k mé teorii navrhuji následující řešení: **Izoglosa** mezi dialekty začíná zhruba u Lanškrouna. Kudy vede hranice mezi nářečními podskupinami, resp. do které nářeční podskupiny patří okolí Náchoda, resp. Humpolce, si lze snadno ověřit.

Následuje jazykový minirozbor. Porovnala jsem některé zvláště charakteristické jevy severovýchodočeské nářeční podskupiny s výrazy vyskytujícími se v překladu *Prezydenta Krokadýlů*:

- **oj** : koncovka 3. a 6. p. č. j. živ. muž. rodu místo *-ovi*, např. **bratroj**
překlad s. 41: fotroj, s. 112: lvoj
- **s** : ve složených formách minulého času, např. **dals** místo *dal jsi*
překlad s. 16: mluvilas, vědělas
- **:** : zjednodušení souhláskových skupin vynecháním souhlásky, např. **(v)šecko**
překlad s. 37: (v)šický, s. 15: k(l)uku, s. 84: k(l)uci
- **v** : výslovnost → **u**, např. **prauda**
překlad s. 39: prauda
- **ima** : koncovka 7. p. č. mn. živ. muž. rodu místo *-y*, např. **hošima, vojácima**
překlad s. 89: kamarádima

Domnívám se, že závěr je celkem evidentní. Pokud by tento minirozbor byl považován za příliš povrchní či problém simplifikující, chtěla bych znovu podotknout, že v překladu, tedy i v rozboru, jde o výjimky, kde se „**pachatel zapomněl**“. Odvážím se však jít ještě trochu dále, tentokrát po stránce psychologické. Pokud by existovali překladatelé dva, dohodli by se, že budou používat určitý dialekt, a kdyby jeden z nich do překladu infiltroval slova dialektu jiného, jistě by došlo ke konfrontaci, nebo alespoň ke konzultaci, a rušivé elementy by byly vypuštěny.

7. Zpráva z onoho světa

Ve finále nabízím ještě jednu hříčku. Ve světle sedmiček je velmi zajímavá následující **zpráva z onoho světa**:

Message: „Josef Skvorecky translated my book The Cool World.“ Warren Miller
 $7 + 14 + 10 + 6 + 12 + 12 = 61 = 1+6 = 7$

„Josef Škvorecký přeložil moji knihu Prezydent Krokadýlů.“ Warren Miller
 $14 + 17 + 18 + 12 = 61 = 6+1 = 7$

Je to tedy vodotěsné!